

Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, (ISBN: 978-975-16-2837-4), CXIX+995 s.

Türk diline önemli hizmetler veren, akademik yazıları dışında üç romanı, çok sayıda hikâye ile şiiri bulunan ve 2008 yılından itibaren *Yeniçağ* gazetesinde haftalık yazılar yazan Ahmet Bican Ercilasun ile Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü Arap Dili Anabilim dalının kuruculuğunu ve başkanlığını üstlenmiş olan Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adlı eser, Türk Dil Kurumu Yayınlarından 2014 Nisan ayında bilim dünyasına sunulmuştur.

Eser üzerinde daha önce yapılan yayınlardaki hatalı kısımlar dikkate alınarak en doğru okunuşun bulunmaya ve en doğru metnin kurulmaya çalışıldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün bu mükemmel neşri, Türklük bilimi dünyasına yeniden kazandırılmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*; Türk dilinin tarihî seyrini gözler önüne seren, tarihsel ve çağdaş çalışanlar için el kitabı mahiyetinde olan önemli bir kaynaktır. Lûgat olmasının yanı sıra Türk edebiyatı, kültürü, coğrafyası ve Türklük bilgisine dair malzemeleri içinde barındıran ansiklopedik bir eserdir.

DLT'nin bu yayının en dikkate değer özelliğinden biri, dizinde sıralanan tüm kelime ve eklerin yazmadaki sayfa numaraları ile birlikte verilmesinin yanında eserin çevirisinde de ayrıca içinde ve koyu olarak yazmanın sayfa numaralarının gösterilmesidir. Eserin bir diğer dikkat çekici yönü ise sorunlu olan kelimelerle ilgili çözümlerin yer aldığı dipnotlardaki ayrıntılı açıklamalardır.

Eser esas olarak “Giriş” (s. XVII-CXIX), “Metin-İnceleme-Notlar” (s. 1-534) ve “Dizin” (s. 535-995) olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmından önce metnin Arapçadan Türkçeye yeniden tercüme edilerek kurulduğu ve eser adının *Dîvânu Lugâti't-Türk* olarak yazılıp “Türk Lehçeleri Divanı” şeklinde anlamlandırılmasının daha uygun olduğundan bahsedildiği “Söz Başı” (s. VII-IX), eserin oluşması sürecinde emeği geçen kişilerin zikredildiği “Teşekkür” (s. XI), Türkçe kelimelerde resmî alfabeden farklı olarak **đ** (د), **ŋ** (نك, ك), **w** (ف), **x** (خ), **ê** (آ) harfleri ile “nokta (.)”, “uzun çizgi (-)” ve “iki nokta (:)” işaretlerine başvurulduğunun açıklandığı “Yazı ve Harf Çevrimi Hakkında” (s. XIII) ve son olarak “metin, inceleme, notlar” ile “dizin” bölümlerinin var olması sürecinde takip edilen usulün anlatıldığı “İzlenen Yol” (s. XV-XVI) başlıkları yer almaktadır. Ercilasun-Akkoyunlu ile Dankoff'un¹ iki ayrı başlıkta ele aldığı

¹ Robert Dankoff, James Kelly, *Maḥmud al-Kāşzarī Compendium Of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at Turk)*, Part I, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1982, s. VIII-XI, 1-3.

son iki bölümü, Atalay “Divan tercümesinde tuttuğumuz yol, kabul ettiğimiz harfler”² olarak tek başlık altında toplamıştır.

Ercilasun-Akkoyunlu, Atalay³ ve Dankoff⁴ neşrinin aksine Giriş bölümünü geniş tutmuş ve sekiz alt bölüme ayırmıştır:

1. *Eser*: Eser hakkında genel bilgilerin verildiği, eserin yazılış tarihine dair muhtelif düşüncelerin sıralandığı, eserin günümüze ulaşmış nüshasından ve ilk olarak yayımlayanın Kilisli Rıfat Bilge olduğundan bahsedilmektedir.

Atalay⁵, eserin yazılış tarihi ile ilgili tartışmalı mevzuları, bu konuya ilk dikkat çeken Zeki Velidi Togan’ın “Adsız” mecmuasındaki yazısına gönderme yaparak kısaca bahsederken Dankoff⁶, eserin yazılış tarihine dair çelişkili kayıtları tablo hâlinde okuyucuya sunmuştur. Ercilasun-Akkoyunlu ise yazmada yer alan telif tarihi ile ilgili şu kayıtlara yer vermiştir:

“64 yılı Cemâziye’l-ûlâ’nın birinci günü telife başlandı. Dört defa ayıklanıp düzeltilerek yazıldıktan sonra 466 yılının Cemâziyel’âhiri’nin onuncu Pazartesi günü (bitirildi). (y. 638’de müstensihin kaydı).”⁷

DLT’nin 1075-1094 yılların arasında halifelik yapmış olan Ebul-Kâsım Abdullah el-Muktedî bi-Emrillah adlı kişiye sunulduğu tespit edildikten sonra Ercilasun-Akkoyunlu, bunun önemli bir ölçüt olduğunu düşünerek eserin bitiş tarihini belirtmişlerdir:

“Yazmadaki 12 hayvanlı takvimle kayıtları ölçü olarak yaptığımız düzeltme sonucunda ketebe kaydındaki bitiş tarihini ‘469 yılının Cemâyizel’âhiri’nin onun Pazartesi günü’ olarak tespit etmiştik. Bu da miladi 09 Ocak 1077’ye denk gelir.”⁸

2. *Yazar*: Kâşgarlı Mahmut’un kişiliği “DLT’deki bilgilere”, “DLT’deki kayıtlara” ve “Doğu Türkistan’daki rivayet ve belgelere göre” detaylı olarak alt madde başlıkları hâlinde anlatılmıştır.

3. *El Yazması*: DLT’nin bugüne ulaşmış tek yazması, İstanbul Fatih’teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E. Arabî kısmında, 4189 numarada bulunmaktadır. Bu bölümde öncelikle yazmanın fizikî özelliklerinden bahsedilmiştir. Akabinde ilk sayfasında DLT’ye ait olmayan 15 satırlık bir açıklama, açıklamanın ilk satırlarıyla ilgili küçük bir not ve kitabın 1400 yılındaki sahibi ile ilgili küçük bir kayıttan söz edilmiştir. Dankoff ve Atalay neşrinde rastlamadığımız bir bölüm olarak “El Yazmasına Sahip Olanlar” başlığı dikkati çekmektedir. Yazmanın nasıl bulunduğu dair bilgilerden kısaca bahseden Ercilasun-Akkoyunlu, bu hikâyeye, giriş bölümünden sonra ek olarak verdiği “EK 1: Kilisli Rıfat Bilge, Bildiklerimiz! (DLT’nin Bulunuşu ve Yayımlanması)” bölümünde ayrıntılı olarak değinecektir.

² Besim Atalay, *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. I, TDK Yayınları, Ankara 2006, s. XXXI.

³ Besim Atalay, *age.*, s. VIII-XXXVI/3-34.

⁴ Robert Dankoff, James Kelly, *age.*, s. 1-86.

⁵ Besim Atalay, *age.*, s. XV.

⁶ Robert Dankoff, James Kelly, *age.*, s. 7.

⁷ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *age.*, s. XVIII.

⁸ Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *age.*, s. XX.

4. *Divânı Lugâti't-Türk'ün Yapısı*: Ercilasun-Akkoyunlu, DLT'nin yapısının karışık ve bu yapıyı kavrayabilmek için daha önce yapılmış neşirlerdeki açıklamaların yetersiz olduğunun altını çizmiştir. Bu yüzden yazmadaki en küçük alt başlığı dahi içine alan ve üst, alt, daha alt başlıkları rakamlarla gösteren ayrıntılı bir içindekiler tablosu çıkarılıp giriş bölümünün sonuna ek olarak "EK 2: El Yazmasının İçindekiler Tablosu" başlığı ile ortaya konulmuştur. Yazmanın bu kadar ayrıntılı bir içindekiler tablosu ilk defa hazırlanmıştır.

5. *DLT'de Kullanılan İmla*: Bu bölümde, müstensihin veya Kâşgarlı Mahmut'un aynı harf için farklı hareketler kullanmayı ikili biçimleri göstermek için bir yöntem olarak uyguladığını düşünen Ercilasun-Akkoyunlu, buna dair örnekleri (*üçgül~üçgil, yumun~yumin, tuwur~tuwurb.*) "Farklı Mürekkepler ve Bir Harfte İki Hareke" başlığı altında sıralamıştır. Bunun yanı sıra art arda gelip de aynı harekeyi taşıyan harfler için de tek hareke kullanılabileceği (*y.95-4/tokuştı*: ötre, te ile kaf'ın ortasında vb.) "İki Harf İçin Tek Hareke" başlığı altında ifade edilmiştir.

6. *DLT'ye göre Türkçenin Sesleri*: Bu bölümde, DLT'de karşımıza çıkan ünlü, ünsüz ve uzun ünlü tablosu hakkında bilgiler verilmektedir.

7. *DLT Üzerindeki Çalışmalar*: Ercilasun-Akkoyunlu, DLT üzerindeki çalışmalarını beş alt başlığa ayırmış fakat iki alt başlığı incelemiştir. Diğer başlıklar için de farklı çalışmalara yönlendirme yaparak bilgi sahip olunabileceğini eklemiştir. Birinci kısma yayın imkânı bulamamış veya yarım kalmış DLT çalışmalarının eklenmesi ise dikkati çeken bir husustur: 1. Metin neşir ve tercüme, tıpkıbasımlar, dizinler 2. DLT'deki kelimelerin tamamını içine alan çalışmalar 3. DLT'deki şiir ve atasözlerini toplayan çalışmalar 4. DLT'yi esas alan tematik eserler 5. DLT ile ilgili makale ve bildiriler.

Ercilasun-Akkoyunlu, bu bölümde DLT üzerine yapılan metin neşirlerini (Özbekistan Türkçesi, Uygur Türkçesi, Kazakistan Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Çince, Rusça İngilizce, Almanca vb.) ilk önce fizikî özellikleri akabinde dizin, metin ve ekler hususunda birbirleri ile mukayese ederek incelemiştir. Tüm neşirler hakkındaki detaylı bilgiye bu kısımdan ulaşmak mümkündür. Bölümün sonunda DLT'deki kelimelerin tamamını içine alan sözlükler ve bunların içeriğine dair verilen bilgiler, Türklük bilimi alanında çalışma yapan tüm araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

8. *DLT ile İlgili Terimler Sözlüğü*: Kâşgarlı Mahmut, Araplara Türkçeyi öğretmek amacı ile yazdığı bu eserde, Arap gramerciliğine ait terimler kullanmıştır. Söz konusu eserde, bu terimlerin bir kısmı Türkçeleştirilirken bir kısmı da Türk dilinin yapısına uymadığı için Türkçe karşılığı bulunamayıp Arapça olarak bırakılmıştır. Diğer neşirlerden farklı olarak Ercilasun-Akkoyunlu'nun çevirideki Arapça terimler ile kendilerinin kullandıkları terimleri alfabetik şekilde sıralamaları, yazmada yer alan terimlerin Türkçesini öğrenmek isteyenler için faydalı bir çalışma olmuştur.

Ercilasun-Akkoyunlu'nun DLT üzerine yapmış olduğu bu neşrin giriş kısmı burada tamamlanmış olur. Giriş kısmını "Kaynaklar", "Ek 1: Kilisli Rıfat Bilge, Bildiklerim! (DLT'nin Bulunuşu ve Yayınlanması)", "Ek 2: El Yazmasının İçindekiler Tablosu" takip etmektedir. Tüm bu bilgilendirmelerin sonunda "Metin-İnceleme-Notlar" kısmına geçilir. Son olarak da eser "Dizin" çalışması ile noktalanır.

Ercilasun-Akkoyunlu neşrinin metin kısmında açıklamaları yapılan kelimeler, Atalay neşrinde olduğu gibi Arap harfleri ile değil doğrudan transkribe edilerek verilmiştir. Önceki yayınların birçoğunda Türkçe atasözleri ve şiirler Arapçadan tercüme edildikten sonra tekrar Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ercilasun-Akkoyunlu ise bu yolu takip etmeyip sadece metinlerin Kâşgarlı Mahmut tarafından yapılan Arapça tercümeleri Türkçeye çevirmiş ve DLT içindeki atasözleri ve şiirlerin özel ve ayrı olarak yayımlanması hâlinde böyle bir çalışma yoluna gidilebileceğini söylemişlerdir. Metin kısmında ünsüzden sonra *elif, vav, ye* harflerinden biri gelince o hecenin uzun okunmaması gerektiği, ünlülerden sonra kullanılan “ . (nokta)” işareti ile (*sa.lçı* “aşçı”, *kamı.ça.k* “iribaş (kurbağa kurtçuğu)”, *kāgu.nlan-* “kavun sahibi olmak”) belirtilmiştir. Uzun okunması gereken hecelerde ise ünlü üzerine “ - (uzun çizgi)” (*tāl* “taze dal”, *nē* “ne, hangi” *işçı* “işçi”, *bīg* “kadının kocası”, *ōka* “kefalet”, *tōrt-tōrt* “dört”, *bū* “buhar, buğu”, *kū* “insanlar arasındaki şöhret”) konulmuştur. Arapça kelime ve ibarelerdeki uzunluklar da “ : (iki nokta)” ile (*qabi:le, šabarḥu:n, ğa:rat*) gösterilmiştir.

Ercilasun-Akkoyunlu neşrinin dizin çalışmasının diğer neşirlerden farklı kılan özellikleri:

1. Ercilasun-Akkoyunlu, dizinde listelenen madde başları ve ekleri sırasıyla yazmada ve kendi çevirilerinde geçtiği sayfa numaraları ile vermiştir: **çıgrı**: felek 212/182, 417/327; **okuş-**: birbirini çağırarak, *-tı* 320/262 vb. Yazmanın sayfa numarası, Atalay neşrinin⁹ ve çoğunlukla bu neşre göre yapılmış diğer neşirlerin dizininde olmayıp Dankoff¹⁰ ve Ercilasun-Akkoyunlu neşrinde bulunmaktadır. Hatta Ercilasun-Akkoyunlu, Atalay’ın dizin cildinin çok kullanışlı olduğunun, dizinde kelimelerin tercüme ciltlerindeki sayfa ve satır numaralarının gösterildiğinin fakat tek eksliğinin yazmadaki yerlerinin belirtilmemesi olduğunun altını çizmiştir.¹¹ Öte yandan Ercilasun-Akkoyunlu neşrinde de madde başları ile eklerin geçtiği satır numaraları dizinde belirtilmemiştir.

2. Kâşgarlı Mahmut’un kelimelere verdiği anlama sadık kalınmış, mecbur olunmadıkça onun verdiği anlamların dışına çıkılmamıştır. Öte yandan Kaşgarlı Mahmut’un madde başında yer vermediği ve en az iki kelimedenden oluşan fakat farklı bir kavramı karşılayan kelime öbekleri, bu neşirde ayrı madde başlarında ifade edilmiştir: **koyug süçig**: meyve suyu 517/416, **bodlug sınılg kişi**: uzun boylu insan 504/404, **çag çıg kop-**: gürlütu patırtı kopmak, *-tı* 498/400. Ercilasun-Akkoyunlu, eserdeki gerçek kelime kadrosunun ancak bu şekilde ortaya çıkacaklarını düşünmektedir.¹²

3. Kâşgarlı Mahmut, geniş zaman ve mastar biçimleri farklı anlamlara karşılık gelen fiilleri, tek madde altında ifade ederken Ercilasun-Akkoyunlu bu türden ekleri farklı kavram alanlarına işaret etmeleri gerekçesi ile ayrıç içinde göstermiştir: **çert-**: kaçırmak, (*-er*) 629/524 , (*-mek*) 629/524 , *-tı* 629/524 ; **çert-** : bir şeyin ucunu kırmak, *-er* 629/524, *-mek* 629/524 , *-tı* 629/524.

4. Fiilin emir biçiminde kullanıldığını belirtmek maksadı ile ∅ işaretine başvurulmuştur: **teğür-** : ulaştırmak, iletmek, - ∅ 112/100, 189/161, 514/412 ; **söke oltur-**: çökerek, dizleri üstüne oturmak, -∅ 275/239; **kapsa-** : çevresini sarmak, -∅ 627/522.

⁹ Besim Atalay, *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. IV, TDK Yayınları, Ankara 2006.

¹⁰ Robert Dankoff, James Kelly, *Maḥmud al-Kāşzari Compendium Of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Türk)*, Part III, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1985.

¹¹ Ahmet Bican Ercilasun, *Ziyat Akkoyunlu, age.*, s. LXXXI

¹² Ahmet Bican Ercilasun, *Ziyat Akkoyunlu, age.*, s. XVI.

5. Ek aldıkları zaman herhangi bir ses olayına uğrayan kelimeler ayrıç içinde ifade edilmiştir: **boyn-boyun**: insan vb.'nin boynu, *-ı (boynu)* 383/300, 383/301,..., *-ın (boynun)* 76/63, 114/103, 186/159,...; **çapıl**:- Uygur lehçesinde birinin boynu vurulmak, *-ur (çaplur)* 328/266, **kemiş**:- saldırmak, *-elim (kemişelim)* 221/191, *-ip (kemişip)* 156/135, 237/206.

6. Aynı kelimenin değişik ünlülü ve son sesi değişen varyantları birbirine gönderildiği (→) gibi aynı anlama gelen farklı isim ve fiil yapıları da birbirine gönderilmiştir: **çerlik**: Oğuzcada vakit 162/141 → çer, çerig // **çer**: Oğuzcada vakit 162/141 → çerig, çerlik // **çerig**: Oğuzcada bir şeyin zamanı 195/167 → çer, çerlik ; **tek tur**:- Oğuzcada susmak → şük tur- -Ø 168/145 // **şük tur**:- Türklerde (ölçünlü Türkçede) susmak → tek tur- -Ø 169/45

7. Dizinde madde başı olarak alınmayıp alt madde başında bulunan ekler: *-gu, -ası, -(X)gl*: **bar**:- gitmek *-gu* 28/13, 537/439; **kel**:- gelmek, *-esi* 83/74, 163/142; **sat**:- satmak, *-ıglı* 414/325.

Dizinde madde başı olarak alınan ekler: , *-(X)g, -gan, -guçı, -taçı, -guluk, -(X)gsak, -(X)gsa, -IXg, -sXz*: **bilig**: akıl, hikmet, ilim 57/43, 58/44,...; **külgüçü**: gülen (adam) 294/248, **toëgurdaç**: Oğuzlarda doyuran 394/308, **biligsizlik**: cehalet 221/191, **bezetigsek**: bezetmede hırslı olan, bezetmeyi temenni eden 424/333; **satguluk**: satmaya hakkı olan 414/325; **çewürgen**: devamlı döndüren, çeviren 260/227.

Atalay dizininde söz konusu eklerden sadece *-g ve -(X)gsa* madde başına alınmış, diğerleri alt madde başında belirtilmiştir. Dankoff neşrinde ise madde başına sadece fiil kökleri ele alınmış, üzerine gelen eklerin hepsi alt madde başında ifade edilmiştir.

Ahmet Bican Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* neşri, eserin yazarı, yazması, yapısı, imlası, üzerinde yapılan çalışmaların detaylı olarak anlatıldığı giriş kısmı ile okuyucunun dikkatini çekmektedir. Özellikle eserin bulunuşundan yayımlanmasına kadar olan sürecin hikâye dili ile ortaya konulması kitabı diğer neşirlerden ayrıcalıklı kılmaktadır. Söz konusu neşre DLT ile ilgili terimler sözlüğü ve yazmanın ayrıntılı bir içindekiler tablosunun eklenmesi, okuyucunun pek çok Arapça terimi kavramasına imkan vermekte ve belli bir tasnif çizgisinde yolunu kaybetmeden ilerlemesine kılavuzluk etmektedir.

Bir metni anlaşılır ve işlevsel kılan o metin üzerinde yapılmış dizin çalışmalarıdır. Tanıtımını yaptığımız bu eserde de her kelimenin anlam ayrıntısı gözetilerek üst ve alt madde başlarına taksim edilmesinin metni okuyucuya daha çok yaklaştırdığı kanaatindeyiz.

Emine TEMEL*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul), emine.temel@istanbul.edu.tr.

BİBLİYOGRAFYA

- Atalay, Besim, *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-İt-Türk (Çeviri)*, C. I, II, III, IV, TDK Yayınları, Ankara 2006
- Dankoff, Robert - Kelly, James, *Maḥmud al-Kāşzarī Compendium Of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Türk)*, Harvard Üniversitesi Basımevi, Part I 1982, Part II 1984, Part III 1985.
- Ercilasun, Ahmet Bican - Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmut Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, TDK Yayınları, Ankara 2014.